

Харчук В. Ю., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4354-9549

e-mail: Viktoriia.Y.Kharchuk@lpnu.ua

Уголькова О. З., кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0290-9130

e-mail: olenasidorska@gmail.com

Холостенко А. М., студентка ОКР «Магістр», спеціальності «Управління митною діяльністю», кафедра Зовнішньоекономічної та митної діяльності, Інститут економіки та менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2911-176X

e-mail: kholostenko.nastya@gmail.com

Прояви корпоративної соціальної відповідальності в практиці ісламського банкінгу: надання фінансових послуг

Анотація. Стаття спрямована на дослідження основних засад корпоративної соціальної відповідальності в ісламських державах на прикладі функціонування ісламських банків. У роботі аналізуються існуючі принципи соціальної відповідальності в ісламських країнах на прикладі таких найбільших банків на Близькому Сході: Національний банк Кувейту (Kuwait National Bank), Ісламський банк Дубай (Dubai Islamic Bank) та Банк Аль-Райан (Al Rayan Bank). Авторами виявлено прояви корпоративної соціальної відповідальності для суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність згідно з ісламським правом. Зроблено узагальнення щодо основних постулатів розуміння корпоративної соціальної відповідальності для ісламських банків на основі релігійних догматів ісламу: принципів соціальної рівності, справедливості та моралізації суспільства. Виокремлено особливості та відмінності у розумінні та імплементації практик корпоративної соціальної відповідальності у порівнянні з західною моделлю соціальної відповідальності.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність; ісламський банкінг; фінансові послуги; шаріат; ріба; зак'ят; харам.

Kharchuk Viktoriya, PhD (Economics), Associate professor, Associate Professor of Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Ugolkova Olena, PhD (Economics), Assistant professor of Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Kholostenko Anastasiia, master student specialty «Management of customs activity», Department of Foreign Trade and Customs, Institute of Economics and Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Attributes of Corporate Social Responsibility in the Islamic Banking: Financial Services

Abstract. Introduction. The nature and features of corporate social responsibility differ significantly between countries. Undoubtedly, the national culture of each country influences the existing approaches to understanding the system of corporate social responsibility. The following models of national corporate social responsibility are considered by the geographical principle: American-Canadian, European, Japanese-Chinese (Asian), Islamic. Many scientists have been researching the notion and characteristics of corporate social responsibility in Europe and America countries for decades, but there is a small number of scientific publications to identify the features and main elements of social responsibility in the countries of the Islamic world.

Purpose. The article aimed to explore the basic principles of corporate social responsibility in Islamic countries using the example of Islamic banks.

Results. The main principles of social responsibility exploitation by commercial banks of Islamic countries are investigated. Among them, the principle of the absence of percent-based operations (riba) is interesting. In Islam, it is unacceptable to charge for the use of borrowed funds. Instead, in the Western world, such transactions are one of the most important activities for banking institutions. Authors identify practices that might be considered as CSR tools, which appear within conducting financial operations. Besides, conclusions regarding the perception of social responsibility initiatives in Islamic countries are offered. Finally, the main peculiarities of alleged CSR practices, which arise as a part of Islamic religion, are highlighted.

Conclusions. *Globalization is increasingly affecting business practices as a whole and corporate social responsibility in particular. Such processes lead to the combination and integration of Western (North American and European) and Eastern (Asian and Islamic) principles and features of business ethics. In Islamic countries, all economic activities must comply with the laws of Koran. The findings of the article will be of interest for both researchers and practitioners in expanding our understanding of CSR initiatives affected by specific cultural domain. At the same time, question raised by this study will contribute to scientific discussion regarding possible CSR development under globalization perspective.*

Keywords: *corporate social responsibility; Islamic banking; financial services; riba; gharar; haram; zakat.*

JEL Classification: *A13; E42; P53; I31; M14.*

Постановка проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність (далі – КСВ) інтерпретуються як найвищий рівень взаємодії бізнесу та соціально-економічного, екологічного середовищ країни з метою двостороннього впливу та відповідальності. Розвиток даного поняття відбувався у контексті розвитку ділової етики на принципах соціальної рівності та збереження довкілля [1]. Основні елементи КСВ [2, с. 68], такі як моральна поведінка, правдивість, надійність, дотримання зобов'язань та угод у бізнесі, справедливе поводження з працівниками також становлять основу ісламської моралі та нормативно-правової ісламської системи (Шаріату) [3], таким чином, іслам – єдина релігія, яка оголошує основні аксіоми КСВ у сфері бізнесу як платформу економіки. Отже, питання щодо КСВ в ісламі набуває історичного, релігійнознавчого та ділового значення в глобальних процесах трансформації суспільства та економіки світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою положенням концепції КСВ вважається Г. Боуен у книзі «Соціальна відповідальність бізнесмена» (1953р.). За його думкою основними засадами бізнесу є впровадження такого виду бізнес-політики, що є бажаним для цінностей та цілей розвитку суспільства [4, с. 9]. Американський учений К. Девіс [5, с. 6] розглядав концепції КСВ з точки зору комплексного підходу до аналізу зовнішніх сил компанії, тобто КСВ виступає фундаментальним інструментарієм для взаємодії бізнесу з найманими працівниками, соціальними інститутами з метою найбільшого сприяння розвитку суспільства.

М. Мескон, Ф. Хедуорі, М. Альберт [6, с. 104] вважали, що КСВ носить не обов'язковий, а добровільний характер для бізнесу, коли організація змушена відгукуватися на певні потреби та виклики суспільства. У цьому випадку організація спрямовує певні ресурсні потреби для цілей використання соціальних підрозділів, працівників, громад. Дещо іншої точки зору дотримувався М. Фрідман [7, с. 104], що розглядав КСВ не більше як принцип максимізації прибутку організації в умовах конкурентного середовища без обману стейкхолдерів та суспільства. Дана концепція має вузько-направлене спрямування, оскільки робиться наголос на максимізації прибутку. Автор відстоює ідею, що всі ініціативи з КСВ здійснюються з метою підвищення прибутковості. Одночасно, суспільна, екологічна та будь-яка інша соціально-корисна детермінанти є побічними явищами [7, с. 106].

В 1970-х рр. А. Керолл [8, с. 499] розробив систему КСВ з наступними елементами: економічною, правовою, етичною, дискреційною (філантропічною), у такому випадку філантропічний принцип описує добровільні дії менеджерів та підприємців на новітні та прогресивні ідеї бізнесу. Концепція А. Керолла досі є фундаментальною для розгляду та аналізу КСВ у сучасних дослідженнях.

У новітніх умовах господарської діяльності важливим постає функціонування консолідованої КСВ, коли учасниками процесу соціально-економічного розвитку є не окремі установи чи господарські одиниці, а всі представники соціальної динаміки [9, с. 46].

Слід зауважити, що наведені вище підходи дотримання КСВ є загальноновизнаними та широко використовуються в науковій думці. Однак на практиці КСВ трактується та інтерпретуються компаніями по різному, відповідно до її потреб, стратегії, бізнес-середовища, традицій, етичних норм, культурних цінностей, релігійних вірувань тощо. З огляду на зазначене, цікавим є дослідження застосування КСВ з точки зору релігійних вірувань [10, с. 144].

Існують різноманітні підходи до розуміння системи КСВ під впливом національної культури. За географічним принципом розглядають наступні моделі національних КСВ: американсько-канадська, європейська, японсько-китайська (азійська), ісламська [11, с. 47]. Хоча вихідні ідеї щодо розвитку КСВ мали свій початок в Америці, підприємництво та відповідальність бізнесу досі має філантропічний (добро-вільний) характер. Цікавість викликає реалізація системи консолідованої КСВ в країнах ісламського світу, яка виникла не як реакції на потреби ключових стейкхолдерів (власників бізнесу, споживачів, громадських організацій, працівників, конкурентів), а як частина багатолітньої історії, релігійних переконань та культурного світогляду [10, с. 144]. Питання КСВ у західному світі є відкритою дискусією впродовж останніх десятиліть, у той час як особливості КСВ в країнах ісламського світу залишаються мало досліджуваними.

Ісламський банкінг займає висококонкурентну позицію у сфері банківської справи у всьому світі. Вихід ісламських банків на нові «західні» ринки фінансових послуг трансформує глобальну фінансову систему, надаючи їй ознак соціальної надійності, стабільності та процвітання [12, с. 12]. Актуальність дослідження підтверджується тим, що в новітній, «гібридній» фінансовій системі світу відбувається інтеграція «традиційних» фінансових практик та соціоорієн-

товані етики ісламських країн. З огляду на це, актуалізується необхідність у дослідженні проявів КСВ в ісламському світі.

В ісламських країнах прослідковується тенденція побудови держави всезагального добробуту, в яких уряд несе пряму відповідальність за соціально-економічний розвиток суспільства. Уряд переслідує ціль побудови економіки, що орієнтована на споживача і громадянина. Основні сектори бізнесу: банкінг та халяль-виробництво. Основою ж економіки та фінансової політики ж першочергово залишається саме фінансовий банкінг як основний спосіб залучення та розподілу фінансових ресурсів держави.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є аналіз основних засад КСВ в ісламських державах на прикладі функціонування ісламського банкінгу (Kuwait National Bank, Dubai Islamic Bank, Al Rayan Bank).

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що розуміння концепції КСВ Заходу фокусується здебільшого на добровільності соціоорієнтованості економіки, то для традиційних ісламських країн у центрі виробництва та економічного зростання стають основними принципи соціальної рівноваги та благополуччя [10, с. 146]. Механізм ісламського банкінгу обраний з метою проілюструвати концептуальні рамки КСВ в ісламі, оскільки банківська система складає значну частину бізнес-сектору як на національному, так і на глобальному рівнях [10, с. 144].

Однією з головних відмінностей між традиційним та ісламським банкінгом є те, що ісламський банкінг базується на етичних нормах, що керують людською діяльністю у всіх сферах, включаючи торгівлю. Основою формування ісламських фінансових установ є принципи соціально-економічної справедливості та заборона несправедливого розподілу багатства шляхом примусової або незаслуженої втрати однієї сторони або незаслуженої вигоди для іншої. Основними ініціативами КСВ є використання процедур зак'яту (zakat), садаки (sadaqah) – милостині та вақф (waqf) – передачі майна на соціальні потреби [2, с. 62].

Принципи ісламського банкінгу загалом базуються на чотирьох правилах:

- відсутність операцій на основі відсотків – ріба (riba);
- уникнення економічної діяльності, пов'язаної зі спекуляціями – гарар (gharar);
- введення ісламського податку (зак'ят);
- відмова у виробництві товарів та послуг, що суперечать шаріату – харам (haram) [3].

Ісламська економічна система підтримує приватну власність та максимізацію прибутку, але водночас стежить за справедливим розподілом створеного багатства. Як правило, прийнята сума зак'яту становить 2,5% від щорічного прибутку в грошовій або натуральній формі від усіх форм оціненого багатства, що перевищує нісаб (nisab). Кожен ісламський банк створює фонд зак'яту для збору податку та розподілу його між населенням, чий рівень життя менше нісабу,

прямо або через інші релігійні установи. Для банківських установ зак'ят стягується від суми капіталу банку, резервів та чистого прибутку. Так інституалізація зак'яту призводить до позитивних зрушень у соціальній сфері: зак'ят спрямовується також на заходи для охорони довкілля, освіти для жінок, лікування наркозалежних [2, с. 161].

В ісламській банківській системі діє суворий кодекс «етичного інвестування». Таким чином, ісламським банкам забороняється фінансувати діяльність, що не відповідають Шаріату [3], наприклад, торгівля алкогольними напоями та свининою. Крім того, оскільки задоволення матеріальних потреб забезпечує мусульманину релігійну свободу, ісламські банки зобов'язані надавати пріоритет виробництву товарів першої необхідності, а виробництво та збут зайвих розкішних товарів вважається неприйнятним. Так, наприклад, продукти харчування не обкладаються ввізним митом, на відмінну від автомобілів та інших товарів розкоші [11, с. 217].

Оскільки отримання відсотків у ісламі заборонено, то фінансові інститути працюють на принципі домовленостей про розподіл прибутку та збитків.

Мудароба – це договір між двома сторонами, за яким одна сторона інвестор надає кошти іншій стороні (юридичній, фізичній особі) для здійснення певної діяльності. Для даного типу договору інвестор позбавлений права участі в управлінні підприємством, в яке інвестуються його кошти. Сума повернення інвестору є визначеною часткою в результаті прибутку/збитку інвестиційного проекту. Навпаки, на угодах типу мушарака інвестор має право участі в управлінських рішеннях, а система розподілу прибутку ідентична до системи мудараби [2, с. 164].

Існують на практиці також і інші методи фінансування [2, с. 167-168], які включають:

1. Метод надбавки «мурабaha» (murabahah) – при даних транзакціях фінансова установа купує товар або послугу за дорученням свого клієнта та додаючи націнку, перш ніж перепродати його клієнту.
2. Метод післяоплаченої покупки «бай-салам» (bai salam) – метод, що протилежний попередньому, у такому випадку банк спочатку віддає товар, а оплату отримує пізніше. Даний механізм використовується для фінансування сільського господарства.
3. Метод відстрочки платежу (bai muajjal) – при купівлі та продажі майна на основі оплати, що буде стягуватися пізніше, вважається законним стягувати більшу плату за майно.
4. Метод лізингу (ijara/ ijara wa iqtina) – у цьому випадку банки надають в оренду обладнання своїм клієнтам, з метою остаточного продажу, тому щомісячні платежі складаються з двох компонентів: оренди використання обладнання та розстрочка за ціною обладнання.
5. Метод «добррозичливої» позики (qard al Hasan) – повернення позики за нульовою ставкою.

Позичальник зобов'язаний повернути основну суму позики, але може додати маржу на власний розсуд.

Усі способи фінансування в ісламських банках мають на меті забезпечення добробуту зацікавлених сторін і для суспільства загалом. Це відповідає принципу «аманах» – опікунство (amaanah) в ісламській системі. Хоча деякі дослідники (Тимур Курен [17, С. 10], автор книги «Іслам і Мамона») вважають вище окреслені методи розподілу прибутку і збитку не більше, ніж приховані відсоткові виплати.

Отже, фактично КСВ є в ісламських фінансових інститутах є не головним, а побічним продуктом, що відповідає законодавчим вимогам Шаріату [3], метою якого є добробут (falah) суспільства. Ця проблема пов'язана з відсутністю необхідних норм КСВ для галузі ісламських фінансів. Організація бухгалтерського обліку та аудиту у сфері ісламських фінансових організацій (AAOIFI [18]) в кінці 2009 р. оприлюднила стандарти для впровадження КСВ, але ні уряд, ні фінансові організації так і не запровадили їх у своїй фінансовій політиці.

На основі аналізування ісламського права та практики комерційних банків, в яких прояви КСВ є найяскравішими, можемо виокремити наступні особливості:

1. В ісламських країнах соціальна відповідальність встановлена на законодавчому рівні (Шаріат) [3].

2. Розвиток КСВ відбувається не в результаті взаємодії зі стейкхолдерами (працівники, споживачі, керівники, партнери, конкуренти, громадські організації тощо), а як результат еволюції релігійної культури та свідомості.

3. Основною метою здійснення соціальних ініціатив є забезпечення загального справедливого рівня життя нації, що передбачає два аспекти: хоча здійснення заходів з КСВ є обов'язковим, але з іншого боку компанії не особливо піклуються щодо реалізації добровільних, додаткових методів КСВ.

4. В ісламських країнах принципи КСВ не розглядаються у загальновизнаному в науковій думці трактуванні, тому існує обмежена кількість наукової літератури, присвяченої даній тематиці.

5. Принципи, що наведені вище є прихованими способами отримання прибутку та легалізації забороненого ісламом лихварства.

6. Загальнообов'язковість виплати зак'яту перетворило його на регулярний вид податку, що

загалом показує, що гуманістичні засади зак'яту нівелювалися та отримали фіскальних благорозподільчих та соціорегулюючих рис.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що суб'єктам господарювання ісламських країн притаманні деякі елементи, що можуть трактуватися як ініціативи КСВ, разом з тим окремі ідентифіковані практики, що наведені вище можна розглядати як окремі інструментарії КСВ: халяль – виробництво здорової продукції високої якості; зак'ят – благодійність для незабезпечених людей; заборона на виробництво алкоголю, тютюну, наркотиків – турбота про здоров'я споживачів; заборона індустрії азартних ігор, порнографії – моралізація суспільства. Слід наголосити, що найголовніші принципи КСВ зародилися в ісламській економічній думці разом з появою священного писання в VII ст. [15], у той час як самого поняття «соціальна відповідальність бізнесу» не існувало в економічній думці. Протягом багатьох століть національні економічні системи та економічна наука розвивалися диференційовано та в межах певної території, але в сучасному глобалізованому світі відбувається трансформація усталених переконань, вірувань, парадигм, які утворюються нові людиноцентричні моделі взаємодії культур, традицій та бізнесу, що в підсумку призводить до отримання синергетичних ефектів. Тому в найближчому майбутньому відбуватиметься модернізація постулатів соціальної відповідальності, у тому числі і під впливом ісламських принципів бізнес-етики.

Отримані результати дослідження будуть цікавими як для науковців, так і для практиків. Першочергово, сформовані узагальнення та виділені особливості практики КСВ в ісламському банкінгу сприятимуть розширенню розуміння даного явища, сформованого під впливом особливостей релігійної культури. Разом з тим, дослідницьке питання, якому присвячена дана стаття, сприятиме продовженню дискусії на предмет імплементації практик КСВ з урахуванням впливів глобалізації бізнесу.

З огляду на зазначене, наступні кроки дослідження будуть спрямовані на аналізування факторів, що зумовлюють адаптацію принципів КСВ в практиці транснаціональних компаній з урахуванням впливів міжнародного економічного середовища.

Література:

1. Skye S. What Is Corporate Social Responsibility? URL: <https://www.businessnewsdaily.com/4679-corporate-social-responsibility.html>. (дата звернення: 05.03.2020).
2. Jawed Akhar Mohammed. Corporate social responsibility in Islam. New Zealand Faculty of Business. 2007. P. 249
3. Sharia Law. URL: <https://www.billionbibles.org/sharia/sharia-law.html>. (дата звернення: 05.03.2020).
4. Bowen H. R. Social Responsibilities of the Businessman. Harper & Row. N.Y. 1953. P. 284.
5. Davis K. Business and Society: Environment and Responsibility. McGraw-Hill. N.Y. 1975. P. 23.
6. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. М.: Дело. 1997. 493 с.
7. Фридман М. Капитализм и свобода / пер. с англ. М.: Новое издательство, 2006. 240 с.
8. Carroll A. B. A three-dimensional conceptual model of corporate performance. Academy of Management Review. 1979. Vol. 4(4). P. 500.

9. Клевец Л. Особливості сучасних моделей соціальної відповідальності бізнесу. *Управління соціально-економічним розвитком в умовах глобалізації*. 2018. С. 46–48.
10. Кузнецов С. В. Банки развития: международный опыт правового регулирования. Москва. Юстицинформ. 2018. 216 с.
11. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
12. Баторшина А. Ф. Ісламський банкінг: глобальні тренди та конкурентні переваги. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. 2019. №23. С. 10–15.
13. NBK Capital. URL: <https://www.nbk.com/>. (дата звернення: 05.03.2020).
14. Dubai Islamic Bank. URL: <https://www.dib.ae/>. (дата звернення: 05.03.2020).
15. Al Rayan Bank PLC. URL: <https://www.alrayanbank.co.uk/>. (дата звернення: 05.03.2020).
16. Коран. Переклад смислів українською мовою. *Духовне управління мусульман України*: веб-сайт. URL: <https://umma.in.ua/ua/node/1750>. (дата звернення: 05.03.2020).
17. Kuran T. *Islam and Mamon*. Princeton: Princetom university Press. 2004. P. 214.
18. The AAOIFI Shari'ah Standard No. 57 on Gold and its Trading Control. AAOIFI: веб-сайт. URL: <http://aaoifi.com>. (дата звернення: 05.03.2020).

References:

1. Skye, S. What Is Corporate Social Responsibility? Retrieved from: <https://www.businessnewsdaily.com/4679-corporate-social-responsibility.html> [in English]
2. Jawed Akhar Mohammed (2007). Corporate social responsibility in Islam. New Zealand Faculty of Business. P. 249
3. Sharia Law. Retrieved from: <https://www.billionbibles.org/sharia/sharia-law.html> [in English]
4. Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. Haper & Row. N.Y. P. 284.
5. Davis, K. (1975). *Business and Society: Environment and Responsibility*. McGraw-Hill. N.Y. P. 23.
6. Meskon, M., Aljbert, M. & Khedoury, F. (1997) *Osnovy menedzhmenta*. [Fundamentals of management]. Moskva: Delo [in Russian]
7. Frydman, M. (2006) *Капитализм и свобода* [Capitalism and freedom]. Moskva: Novoe yzdatel'jstvo [in Russian]
8. Carroll, A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*. Vol. 4(4). P. 500.
9. Klevecj, L. (2018). The peculiarities of modern models of social business responsibility. *Ukravlinnja socialjno-ekonomichnym rozvytkom v umovakh ghlobalizaciji*, 46–48 [in Ukrainian]
10. Kuznetsov, S. V. (2018) The banks of development: international experience of legal regulation. Moskva. Yustitsinform [in Russian]
11. Okhrimenko, O. O. & Ivanova, T. V. (2015) Social responsibility. *Nacional'nyj tekhnichnyj universytet Ukrajinjy «Kyjivskijj politekhnichnyj instytut»*, 180 [in Ukrainian]
12. Batorshyna, A. F. (2019) Islamic banking: global trends and competitive advantages. *Nacional'nyj visnyk Uzhghorodskogho nacional'nogho universytetu*, 23, 10–15 [in Ukrainian]
13. NBK Capital. Retrieved from: URL: <https://www.nbk.com> [in English]
14. Dubai Islamic Bank. Retrieved from: <https://www.dib.ae> [in English]
15. Al Rayan Bank PLC. Retrieved from: <https://www.alrayanbank.co.uk> [in English]
16. Koran. *Pereklad smysliv ukrajinskoju movoju* (2019) [Quran. The translation of meanings] *Dukhovne upravlinnja musuljman Ukrajinjy* (Electronic journal). Retrieved from: <https://umma.in.ua/ua/node/1750> [in Ukrainian]
17. Kuran, T. (2004). *Islam and Mamon*. Princeton: Princetom university Press. P. 214.
18. The AAOIFI Shari'ah Standard No. 57 on Gold and its Trading Control. Retrieved from: <http://aaoifi.com> [in English]

